

МЕНТАЛЬ ЧАНАР (МЕНТАЛИТЕТ), ТҮҮНИЙ ИНОВАЦИ БА УЛАМЖЛАЛТ ТАЛТАЙ ХОЛБООТОЙ ЗАРИМ АСУУДАЛ

Павлов Владимир(Ph.D.) Европ
судлалын тэнхим

Түлхүүр үг: менталитет, хоёрдмол утга, иноваци ба уламжлалт тал, бие хүн, хамт олны ухамсар, соёл, хямралын менталитет, өөрчлөн байгуулалт.

Товч утга: Монголын нийгмийн олон салбарт өөрчлөн байгуулалт явагдаж зохих хэмжээгээр улс орны хөгжилд нөлөөлж буйг үгүйсгэх аргагүй юм. Гэвч дээрх өөрчлөн байгуулалт нь зөвхөн эдийн засгийн хүрээг хөндөж байгаа гэдгийг ч мөн үгүйсгэх аргагүй юм. Аливаа өөрчлөн байгуулалт нь ард түмэнд чиглэгддэг боловч зохих үр дүнд хүрдэггүй тал бий. Энэ нь менталитетийн иноваци ба уламжлал талын хоорондын хэмжээ алдагдсантай холбоотой ажээ.

Өнөөдөр манай нийгэмд улс орны ба дэлхийн түүхэн дэх хүний хүртэхүй болон сэтгэхүйн арга барилын үүргийн тухай ертөнцийг үзэхүй, судалгааны суурь төсөөлөл өөрчлөгдөж байгааг үгүйсгэх аргагүй билээ. Менталь чанарын тухай ерөнхий эргэцүүллийн хэмжээ нэлээд байдаг ч түүнийг судлах аргазүйтэй холбоотой ямар нэгэн бүтээлч санаа ховор хэвээрээ байгаа гэж хэлж болно.

Судлаач нар менталь чанарыг өнөө хүртэл нарийн тодорхойлж чадаагүй ба энэ нь уг ойлголтын бүрхэг шинжтэй холботой гэдэг юм. Тухайлбал, Ж.Ле. Гофф [1] менталь чанарын түүхийн онцлог тал бол түүний уг бүрхэг байдал ба бусад шинжлэх ухаан түүхэн задлан шинжлэлийн үед орхигддог “тунадас”-ыг илрүүлэхэд чиглэгддэг гэжээ. Тэгвэл, А.Я.Гуревич өнөөгийн судалгааны төвшинд менталитетийн энэхүү бүрхэг шинж зайлшгүй байх ёстой асуудал гэж тэмдэглэжээ. “Менталь чанарын бүрхэг, тодорхой бус байдал, цаашилбал, түүний хоёрдмол утга учир зөвхөн түүхч нэрийн уг ойлголтыг логик үүднээс бүрэн хэмжээгээр тодруулж чадаагүйгээс үл хамаарах юм. Энэхүү тодорхой бус байдал менталь чанарын хувьд түүний уг чанарыг тусгаж байгаа гэдэгт би итгэлтэй байна. Өөрөөр хэлбэл, судлагдахуун нь түүхэнд, өөрт нь нарийн тодорхойлогдоогүй боловч түүний эс бүрт оршдог” [2] гэж А.Я.Гуревич үздэг байлаа.

“Менталь чанар” хэмээх ойлголтыг хэрэглэх нь зохимжгүй гэж үздэг хэсэг эрдэмтэд ч байдаг. Тухайлбал, Ф.Граус “менталитет гэдэг нь хийсвэр: уг ойлголтыг түүхч нэр зохиосон болбоос түүхийн бодит байдалд уг үзэгдлийг үл нээв”[3] гэжээ.

“Менталь чанар” хэмээх нэр томъёо латин хэлний “оюун ухаан, сэтгэхүй, үзэл бодлын хэв маяг, сэтгэлгээний хэв маяг” гэдэг нэр томъёоноос гаралтай ба ертөнцийг дүр зургийг бий болгож буй болон аливаа нийтгэлийн соёлын уламжлалын нэгдлийг хангадаг харьцангуй бүхэллэг үзэл бодлын нийлбэр юм. Менталь чанар бие хүний, хамт олны ухамсрын өвөрмөц онцлогийг тодорхойлж сэтгэхүйн өвөрмөц төрлийн илэрхийлэгч гэж хэлж болох юм. Менталь чанарт тойрон хүрээлж буй орчинг ухаарах дадал, сэтгэхүйн бүдүүвч, дүрс загварын цогцолбор оршдог юм. Менталь чанар байгалийн өгөгдөл, нийгмийн туршлага, сонирхол, сэтгэл хөдлөл гэх мэтийн нийгмийн хувьд нөхцөлдсөн бүрэлдүүлэх хэсэгт тулгуурлан хэлбэрждэг бөгөөд ертөнцийн тухай хүний төсөөллийг задалж зуршил, хүсэл, хамт олны сэтгэл хөдлөлийн тогтсон хэв маягыг илэрхийлдэг ажээ. Үүгээрээ тэрээр нийгмийн сэтгэл санаа, үнэлэмжийн чиг баримжаа ба үзэл сурталаас ялгагддаг юм. Менталь чанар харьцангуй тогтвортой шинжтэй, өөртөө

үнэлэмжийн баримжаалал (үнэлэгдэхүүн нь ухаарагддаг ба амьдралын баримжааллыг тодорхойлдог) багтаадаг ч зөвхөн түүгээрээ хязгаарлагддгүй бөгөөд хамт олны ба бие хүний үл ухамсарлахуйн гүн дэх түвшинг тодорхойлдог юм.

Менталь чанар нийгэм ба соёлын уламжлалт хамаардаг хүний амьдралын практик баримжаалал, ертөнцийн тухай тогтвортой хэв маяг, сэтгэл хөдлөлийн урьтал хүсэл мөрөөдлийг илэрхийлдэг ажээ. Иймээс менталь чанар ухамсрын нэг элементийн хувьд “санаа” эсвэл “баримжааллаас” илүү өргөн хүрээтэй, багтаамжтай юм. Тэрээр ойлголтын хувьд байгаль/соёл, сэтгэл хөдлөл/рациональ, хувийн/нийгмийн хэмээх хоёрдмол байдалд үндэслэн аналитик сэтгэхүй, ухамсрын хөгжсөн хэлбэрийг хагас ухамсарласан соёлын өвтэй холбож өгдөг ажээ.

“Менталь чанар” хэмээх нэр томъёог Р.Эмерсон [4] хэрэглээнд оруулж сэтгэлийн (душа) метафизик утга холбогдолыг үнэлэгдэхүүн ба үнэний анхдагч эх үүсвэр гэдэг үүднээс ханддаг байжээ. Харин Э.Дюркгейм менталитетийг нарийн тодорхойлоогүй ч энгийн менталь чанарын олон элементийг ялгаж нийгмийн хамгийн эртний үе шатанд хамааруулж эртний ард түмнийг өнөөгийн ард түмэнтэй харьцуулж судалжээ.

Л.Леви-Брюль “эртний менталь чанарыг” судлах антропологи ба угсаатан судлалын чиг баримжаанд нэлээд нөлөө үзүүлж өнөөгийн ойлголтын үүднээс бичиг үсэг тайлагдаагүй хамт олны амьдралыг танин мэдэх оролдлого хийх үед бий болдог алдаанаас сэрэмжлэхийг судлаач нарт анхааруулдаг байжээ. Тэрээр эртний ба иргэншлийн менталь чанарын хооронд нэлээд ялгаа байдаг гэдгийг тэмдэглэж, бие бие рүүгээ шилжих боломжтой гэдгийг үздэг байлаа. Иймээс, тэрээр орчин үеийн менталь чанарыг логик, зохион байгуулалттай ба рациональ гэж тодорхойлж болох хэд хэдэн шинжийг ялган гаргажээ.

Эртний хүмүүс юмс хоорондын эмпирик ялгааг ухаардаггүй, өөрсдийгөө байгалийн нэг хэсэг гэж үздэг байсан учраас энгийн менталь чанар орчин үеийнхээс онцгой логик чадвараар бус харин байгальд хандах хандлагаар ялгагддаг гэж Э.Кассирер үздэг байжээ. Тухайлбал, тотемизмд хүн өөрийгөө ямар нэгэн амьтны үр сад гэж үздэг төдийгүй тухайн амьтантайгаа физик ба нийгмийн оршихуйгаар холбогддог байжээ[5].

Э.Фромм “нийгмийн зан төлөв” (“социальный характер”) [6] хэмээх ойлголтыг хэрэглээнд оруулж улмаар нийгмийн үйл явцыг ойлгоход түлхүүр ойлголт гэж үздэг байжээ.

А. де Токвиль [7] нийгмийн ухамсарыг судлахдаа нийгэмд тархсан урьтал оюун бодол, зуршил ба хүслийн анхдагч шалтгааныг хайхдаа хамт олны менталь чанар (түүний бодлоор энэ нь үндэсний зан араншинг бүрдүүлдэг) гэсэн санааг дэвшүүлсэн юм. Тодорхой орон нутгийн оршин суугч нар адилхан сэтгэхүйн зарчимтай байдаг бөгөөд өөрийн оюуны үйл ажиллагааг нэг төрлийн зохих журамд зохицуулдаг юм.

Хамт олны менталь чанарын асуудлыг В.А.Лефевр өөрийн бүтээлүүддээ авч үздэг байжээ. В.А.Лефевр, М.Блок хоёр хамт олны менталь чанарт биологийн төдийгүй нийгмийн үндэс байдаг гэдгийг хүлээн зөвшөөрдөг байсан юм. Иймд М.Блок, В.А.Лефевр, Ж.Ле Гофф, Р.Мандру, Ж.Дюби, И.Хейзинг болон өөр хэд хэдэн судлаач нар олон хэлбэрийн соёлын эрин үеийн менталь чанарыг сэргээхийг эрмэлздэг байжээ.

Структуралист нар эртний менталь чанарын үзэл баримтлалд шүүмжлэлтэй хандаж байсан бол постструктурализм нь менталь чанар гэсэн санаатай нэлээд ойролцоо “эпистема” гэсэн ойлголтыг санал болгожээ. З.Фрейд хамт олны сэтгэлзүйн судалгаанд шилжих арга замыг хайхдаа бие хүнийг төлөвшүүлэхэд нөлөөлдөг “эртний өв залгамжлал”-д (“архаическое наследие”) [8] хандаж байжээ.

Бие хүний ухамсарт агуулагддаг ертөнцийн тухай олон янзын төсөөлөл түүнд

шингэсэн соёлын агуулгаас шууд хамааралтай байдаг гэдэг нь ойлгомжтой юм.

А.Я.Гуревич менталь чанарыг нийгмийн соёлыг тусгаж буй ертөнцийн ямар нэгэн нарийн бүтэцтэй дүрс, дотоод төсөөлөхүй гэдэг үүднээс тайлбарлажээ. Түүнийхээр “Өөртөө бие хүнд ба социумд хандаж буй хандлага, эрх чөлөө, эрх тэгш байдал, буян ба зовлон, эрх ба хөдөлмөр, гэр бүл ба секс харьцаа, түүхийн үйл явц, цаг хугацааны үнэлэгдэхүүн, шинэ ба хуучны тухай (зарчмын хувьд ертөнцийн дүр зураг хязгааргүй гэж хэлж болно) төсөөллийг багтаасан, өмнөх үеэс өвлөсөн ба нийгмийн практик үйл ажиллагааны явцад байнга өөрчлөгддөг энэхүү ертөнцийн дүр зураг л хүний зан төлөвийн үндсэнд оршдог” [9] гэжээ. Менталь чанар нь соёлын агуулгыг бүрэлдүүлдэг соёл ба туршлагын олон янзын хэлбэрийн бичвэрийг эзэмшсэний үр дүнд хүний үйл ажиллагаанд, түүний бүтээгдэхүүнд бодит шинжтэй болдог тул хүний ухамсар дахь соёлын агуулгыг зохион байгуулдаг арга гэж хэлж болох юм. Менталь чанарт, юуны түүрүүнд, амьдралын ертөнцөд хүнд чиг баримжаагаа тогтоох боломжийг олгодог соёлын нэг хэсэг л илэрхийлэгддэг гэж үзэж болох юм.

Нийгмийн соёл, хүний менталь чанар хоёрын хоорондын харилцааны тухай хоёр үзэл баримтлал байдаг (соёлын агуулга хүний менталь чанарын агуулга руу шилждэг (трансформаци); бие хүний менталь чанар соёлд бодит шинжтэй болдог). Гэвч соёл ба менталь чанарын агуулга комплементар шинжтэй, өөрөөр хэлбэл, менталь чанараар илэрхийлэгддэггүй соёлын агуулга, соёлын агуулгагүй менталь чанар байдаггүй юм. Менталь чанар, соёл хоёрыг холбодог ерөнхий үйл явцыг нэгд, соёлын агуулга бие хүний ухамсар руу нэвтрэх, өөрөөр хэлбэл, ментализаци. Хоёрт, энэхүү нэр томъёо “бүрэлдүүлэх, нийгэмших” хэмээх нэр томъёоноос илүү уг чанарыг тусгадаг аж; менталь чанарын үйл ажиллагаа, соёлын агуулга ба менталь чанарын дүрслэхүйн агуулгын дахин боловсруулалт. Гуравт, объективаци болон менталь чанар үйл ажиллагаа буюу үйл ажиллагааны олон төрлийн бүтээгдэхүүн руу шилжих үйл явц гэсэн хоорондоо холбоотой гурван үйл явцаар илэрхийлж болох юм [10].

Менталь чанарыг нөхцөлдүүлдэг хүчин зүйлийг тайлбарладаг гурван үзэл баримтлал байдаг. Эхний үзэл баримтлалын дагуу менталь чанар байгаль-генетикийн хүчин зүйлээр нөхцөлддөг гэж үздэг. Энэхүү хандлагын анхны үндэслэлийг францын түүхч Ж.Лефевр гаргасан бололтой. Тэрээр хамт олны ба бие хүний менталь чанар “биологийн констант” гэж үздэг байжээ. Хоёр дахь үзэл баримтлал нь менталь чанарын агуулгыг нийгэм-соёлын нөхцөл байдлын үүднээс тайлбарлажээ. Уг үзэл бодлыг францын “Анналы” сургуулийн үндэслэгчийн нэг болох Л.Февртэй холбоотой юм. Түүний бодлоор, менталь чанар биологийн констант бус харин нийгмийн нөхцөл байдлын нөлөөнд хүмүүсийн бодол санаа, мэдрэмж, үнэлэгдэхүүн ба зан төлөвийг тодорхойлдог түүхийн хувьд бүрэлдэн төлөвшдөг бүтэц гэж ойлгодог байжээ.

Эл хоёр үзэл баримтлал эсвэл байгалийн, эсвэл нийгмийн хүчин зүйлийн учир холбогдолд хэт их анхаарал тавьдаг байсан гэдэг нь ойлгомжтой юм. Эдүгээ гурав дахь, өөрөөр хэлбэл, менталь чанар генетик ба нийгмийн хүчин зүйлээр тодорхойлогддог гэсэн үзэл баримтлалыг илүү хэрэглэдэг тал бий.

Энэхүү гурав дахь үзэл баримтлал дээрх хоёр хандлагыг нэгтгэн шинжилдэг учраас нэлээд ач холбогдолтой гэж үзэж болох юм. Нөгөөтэйгүүр, хүний бүх шинж ба шинж чанар (түүнчилэн менталитетийг бүрэлдүүлдэг шинж ба шинж чанар багтадаг) детерминацийн гурван эх үүсвэртэй ажээ. Үүнд: 1) генотип (байгалийн эх үүсвэр); 2) байгаль-газарзүйн ба нийгмийн нөхцөл байдал (байгаль ба нийгмийн эх үүсвэр); 3) соёлын шинэ утга холбогдолыг бүтээх ба өөрийгөө боловсронгуй болгох субъектын бүтээлч үйл ажиллагаа (бие хүний эх үүсвэр). Генотип хүний сэтгэлзүйн боломжийг (төрөлх

авьяас) тодорхойлж өгдөг. Тойрон хүрээлж буй орчин (ялангуяа сургалт хүмүүжлийн нөхцөл байдлын онцлогууд) ба өөрийгөө боловсронгуй болгох чармайлт энэхүү төрөлх авьяас хэрхэн хөгжиж хэрэгжсэнийг тодорхойлдог ажээ. Хүний давтагдашгүй менталь онцлогийн цогцолборыг генетик, орчин ба хувийн гэсэн гурван эх үүсвэрийн харилцан үйлчлэл нөхцөлдүүлдэг ажээ.

Субъектын инновацийн (бүтээлч) үйл ажиллагаа бол хүний өөрийгөө тодорхойлох нэг хэлбэр мөн. Уг үйл ажиллагаа менталитетийг төлөвшүүлэх, хөгжүүлэх үйл явцад онцгой үүрэг гүйцэтгэдэг юм. Тус үйл ажиллагааны тусламжтайгаар менталитетэд шинэ элемент бий болж, улмаар, менталитет дэвшин хөгжих боломжтой болдог. Генотип, орчин хоёр менталитетийн уламжлалт байдал ба трансляцийн асуудлыг, өөрөөр хэлбэл, менталь чанарын онцлогийг залгамжлах үйл явцыг хангадаг. Харин гурав дахь хүчин зүйл, өөрөөр хэлбэл, бие хүний өөрийн оюун санаалиг бүтээлч идэвх нь менталитетийн хөгжил, түүний чанарын өөрчлөлт ба боловсронгуй байдлыг хангадаг ажээ. Иймээс энэхүү менталитетийн хоёр тал хоорондоо зохицох ёстой ба тэнцвэр алдагдах тохиолдолд хямралын менталитет бий болдог юм. Харин хямралын менталитет нь аливаа бүтээн болон өөрчлөн байгуулалтын үйл явцад саад учруулдаг.

Менталитетийн уг хоёр талын тэцвэрт байдал алдагдсан тохиолдолд, өөрөөр хэлбэл, иноваци эсвэл уламжлалт талын аль нэг нь давуу байдлыг эзлэхэд зөрчил үүсч аливаа дэвшилтэт хөгжил зогсонги байдалд ордог гэдгийг түүхийн олон жишээ нотолсон ажээ.

ABSTRACT

Even though the spiritual world and socio-psychological characteristics of individuals are formed by the above mentioned three determining factors, yet the peculiarly of socio-psychological characteristics of individuals are different and it may depend of conditions of the environment or genotype or activity of individuals.

In his article the problems of mentality are discussed, as they are an essential topic in the current development of our society. To ignore those problems, may cause negative influence in all processes of this reform which is associated which is associated with the misbalance of mentality.

Ном зүй

1. Гуревич А.Я. Исторический синтез и школа "Анналов". М., 1993.
2. Гуревич А.Я., Вовель М., Ражанский М. Ментальность // 50/50: Опыт словаря нового мышления / под общей редакцией М.Ферро и Ю.Афанасьева. М., 1989.
3. Граус Ф., Ментальность в средневековье // История ментальностей и историческая антропология: Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. М., 1996.
4. Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы. М., 1978.
5. Кассирер Э. Техника современных политических мифов // Независимый и психотерапевтический журнал. 2002. № 2.
6. Фромм Э., Забытый язык // Душа человека. М., 1992.
7. Токвиль А. Демократия в Америке. М., 1992
8. Фрейд З. Будущее одной иллюзии // Сумерки богов. М., 1989.
9. Гуревич А.Я., Вовель М., Ражанский М. Ментальность // 50/50: Опыт словаря нового мышления / под общей редакцией М.Ферро и Ю.Афанасьева. М., 1989.

10. Раульф.У.Предисловие к сборнику “История ментальностей. К реконструкции духовных процессов” // История ментальностей и историческая антропология: Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. М.,1996.